ISSN 2591-1201 LETNIK 1 • 2017 • ŠTEVILKA 1–2

Dileme

Razprave o vprašanjih sodobne slovenske zgodovine

DILEME

Dileme

Razprave o vprašanjih sodobne slovenske zgodovine

Izdajatelj in založnik
Študijski center za narodno spravo

Naslov uredništva
Tivolska 42, 1000 Ljubljana

Glavni urednik
dr. Renato Podbersič (Slovenija)

Uredniški odbor
ddr. Igor Grdina (Slovenija), dr. Tamara Griesser Pečar (Avstrija), dr. Damjan Hančič (Slovenija), dr. Marica Karakaš Obradov (Hrvaška), dr. Tomaž Kladnik (Slovenija), dr. Jože Možina (Slovenija), Jelka Piškurić (Slovenija), dr. Igor Salmič (Italija)

Spletni naslov
www.scnr.si

Leto izida: 2017

Redakcija te številke je bila zaključena 15. 11. 2017

Lektoriranje in prevod povzetkov
Megamoment, d. o. o.

Oblikovanje in prelom
Inštitut Karantanija

Tisk
Nonparel, d. o. o.

Naklada
300 izvodov

Letna naročnina
25 €

Cena posamezne številke
15 €

ISSN 2591-1201

D i l e m e

Razprave o vprašanjih sodobne slovenske zgodovine

LETNIK 1 • 2017 • ŠTEVILKA 1–2

Vsebina

Andreja Valič Zver
Novi slovenski reviji na pot
7

Razprave

Igor Grdina
Revolucionarji, zavezniki in sopotniki
11

Damjan Hančič
Medvojno revolucionarno nasilje
– razlike in podobnosti
45

Renato Podbersič
Seznam žrtev revolucionarnega nasilja
na severu Primorske
63

Jože Dežman
Tabuji padajo – učimo se dialoga
LTI – lingua tertii imperii
in LIT – lingua imperii titi
89

Tamara Griesser Pečar
Značilnosti revolucionarnega sodstva
119

Mateja Čoh
Sodišče slovenske narodne časti: propaganda
139

Neža Strajnar
Vzroki za izseljevanje s Primorskega v Italijo po drugi svetovni vojni
159

Jelka Piškurić
Med preteklostjo in sedanjostjo
O SPOMINIH NA SOCIALIZEM
173

Mirjam Dujo Jurjevčič
»Zasedena stanovanja«
189

Predstavitev zgodovinskih virov

Tomaž Ivešić
Skriti dokumenti Ivana Puclja
213

R a z p r a v e

Prejeto: 14. 9. 2017
1.01 Izvirni znanstveni članek

Jelka Piškurić[1]

Med preteklostjo in sedanjostjo

O SPOMINIH NA SOCIALIZEM[2]

Izvleček

Prispevek obravnava uporabnost spominov na socializem v zgodovinskih raziskavah. Pri tem je izpostavljeno, kakšen je v spominih odnos med preteklostjo in sedanjostjo. Spomini oziroma ustni viri so bogato gradivo za preučevanje socializma, saj odpirajo vidike, ki jih pisno gradivo ne nudi. Hkrati pa je to gradivo nenehno podvrženo spreminjanju, pozabi ali celo potvarjanju. V procesu spominjanja se spomini na preživeta izkustva prikličejo iz preteklosti, iz sedanjosti pa izvirajo vrednote in merila, na podlagi katerih se aktualizirajo. S propadom Jugoslavije in socializma se je spremenil pomen določenih izkustev, kar je vplivalo tudi na spomine. Na njih dodatno vplivajo še družinska zgodovina, okolje, iz katerega izhajajo posamezniki, njihov

1 Jelka Piškurić, asistentka, Študijski center za Narodno spravo, Tivolska 42, SI – 1000 Ljubljana, jelka.piskuric@scnr.si.

2 Raziskovalni program št. P6-0380 je sofinancirala Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije iz državnega proračuna.

socialni in ekonomski položaj, politično in nazorsko prepričanje ter različni javni diskurzi.

KLJUČNE BESEDE: *spomini, ustni viri, Slovenija, socializem, postsocializem, metodologija*

Abstract

The article deals with the usability of memories of socialism in historical research. The relationship between the past and the present in the memories is emphasized. Memories or oral sources are a valuable material for studying socialism as they offer perspectives that written materials do not. At the same time, this kind of material is constantly subject to change, forgetting or even falsifying. Memories of experiences are recalled from the past, whereas the present provides the values and standards through which the memories become actualised. With the collapse of Yugoslavia and socialism, the meaning of certain experiences has changed; this has influenced the memories too. Memories are additionally influenced by an individual's family history, the environment come from, their social and economic position, their political conviction and general worldview, and various public discourses.

KEY WORDS: *memories, oral sources, Slovenia, socialism, post-socialism, methodology*

Uvod

Ob uporabi ustnih virov pri raziskovanju socializma se vedno znova odpira vprašanje odnosa med zgodovino in spominom. Ob prelomu tisočletja je Pierre Nora zapisal, da doživljamo konjunkturo spomina, in izpostavil, da s tem prihaja do velike spremembe odnosa do preteklosti. Videl jo je v kritiki uradne zgodovine, ponovnem prebujanju izpodrinjenih spominov, iskanju sledi uničene preteklosti, zanimanju za korenine in genealogijo, razcvetu vseh vrst spomina, pravni obdelavi preteklosti, odprtju različnih muzejev in povečani občutljivosti za dostopnost do arhivskega gradiva.[3] Preteklost je postala kompleksnejša in bolj razdrobljena, osvobojena poenostavljenega ali celo enostranskega hladnovojnega pogleda.[4] Spomini, ustni viri oziroma pričevanja, ne glede na to, kako jih poimenujemo, v razumevanju preteklosti predstavljajo bogato gradivo, saj raziskovalcem odpirajo vidike, ki jih pisno gradivo ne nudi, a so hkrati podvrženi spreminjanju, pozabi ali potvarjanju. Zato je pomembno razumeti, kako in zakaj nastanejo in se prikličejo v spomin, poznati dinamiko med individualnim in kolektivnim spominom, pri analizi ustnih virov pa uporabljati ustrezno metodologijo.

Ustni viri so v slovenskem zgodovinopisju do konca devetdesetih let 20. stoletja veljali za nezanesljive in manj zanimive, saj se je prednost dajala politični zgodovini in pisnim virom. Večjo veljavo so dobili v zadnjih dveh desetletjih, počasi se veča tudi število prispevkov o metodoloških vprašanjih nji-

3 Pierre Nora, »Gedächtniskonjunktur«, *Transit, Europäische Revue* 22/2002, http://www.eurozine.com/gedachtniskonjunktur/ (1. 9. 2017).

4 Todor Kuljić, *Kultura spominjanja, Teoretske razlage uporabe preteklosti*, Znanstvena založba Filozofske fakultete, Ljubljana 2012 (dalje Kuljić, *Kultura spominjanja*), str. 15.

hove uporabe.[5] Za preučevanje socializma, še posebej socialne zgodovine in vsakdanjega življenja, so spomini oziroma ustni viri dragoceno gradivo, saj zaradi relativno kratkega časa od konca tega zgodovinskega obdobja do danes obstaja veliko posameznikov, ki se življenja v socializmu še dobro spominjajo. Čeprav so spomini na socializem dostikrat prava zakladnica informacij, jih ne moremo preprosto enačiti z zgodovino.[6] Vedeti moramo, da pričevalci niso nevtralni opazovalci dogajanja, imajo svojo identiteto, izkušnje, so del določene kulture in okolja.[7] Na pogovor dodatno vpliva še raziskovalec, saj so pričevanja vedno rezultat dialoga med raziskovalcem in pričevalcem.[8] Poleg tega se je treba zavedati, da se pretekle podobe v

5 Glejte na primer Marta Verginella, »Zgodovinopisna in politična raba pričevalca«, *Acta Histriae*, št. 1-2/2012, str. 107–120; Vida Rožac Darovec, »Metodološki in teoretični problemi ustne zgodovine«, *Acta Histriae*, št. 2/2006, str. 447–467; Kaja Širok, »Spomin in pozaba na obmejnem področju: predstave o goriški preteklosti«, *Acta Histriae*, št. 1-2/2010, str. 337–358; Mirjam Milharčič Hladnik, »Avto/biografičnost narativnosti: metodološko teoretični pristopi v raziskovanju migracijskih izkušenj«, *Dve domovini*, št. 26/2007, str. 31–46; Mojca Ramšak, *Portret glasov, Raziskave življenjskih zgodb v etnologiji – na primeru koroških Slovencev*, Društvo za proučevanje zgodovine, antropologije in književnosti, Ljubljana 2003, str. 97–152; Jelka Piškurić, »Metodološki izzivi uporabe ustnih virov pri preučevanju vsakdanjega življenja v socializmu«, Prispevki za novejšo zgodovino, št. 1/2015, str. 101–116.

6 Daphne Berdahl, »Good Bye, Lenin! Aufwiedersehen GDR, On the Social Life of Socialism«, v: *Post-Communist Nostalgia* (ur. Maria Todorova in Zsuzsa Gille), Berghahn Books, New York, Oxford 2010, str. 177.

7 Za razumevanje različnih dimenzij spomina so se uveljavili različni koncepti: subjektivnost in intersubjektivnost, individualni in kolektivni spomin, komunikativni in kulturni spomin. Vsak nekoliko na svoj način razlagajo odnos med spominjanjem, ki je odraz posameznikovih izkušenj, in družbenim okvirom, v katerem posameznik živi. Glejte Kuljić, *Kultura spominjanja*, str. 78–91, 100–117; Lynn Abrams, *Oral History Theory*, Routledge, London, New York 2010, str. 54–58.

8 Alessandro Portelli, »What makes oral history different«, v: The Oral

spomin vedno prikličejo iz sedanjosti. Pričevalci iz preteklosti ohranijo spomine, v sedanjosti pa poberejo vrednote in merila, na podlagi katerih spomine na preteklost aktualizirajo.[9] Ker se je s koncem hladne vojne spremenil okvir, v katerem so bila določena doživetja pomembna, se lahko spreminjajo tudi spomini. Samo izkustvo se ne more spremeniti, lahko pa se spomin nanj predela tako, da je družbeno sprejemljiv.[10] Propad Jugoslavije in nastanek samostojne Republike Slovenije je bil tak mejnik v razumevanju preteklosti.

Spomini na vsakdanje življenje v socializmu

Pri raziskovanju vsakdanjega življenja v socializmu sem opazila vrsto različnih podob o preteklosti, nekatere so si bile med seboj konkurenčne, druge so se povezovale. Spominjanje je oprto na pozitivne življenjske dogodke, pa tudi na travmatične. Spomini na slednje so še posebej konkurenčni in povezani s političnim ali z nazorskim prepričanjem. Poleg tega so po koncu hladne vojne v javnem spominu žrtve fašizma in nacizma zamenjale žrtve komunizma.[11] Zato ni presenetljivo, da je tudi predsednik Republike Slovenije Borut Pahor ob odkritju osrednjega državnega spomenika vsem žrtvam vojn in z vojnami povezanim žrtvam med drugim izpostavil: »*Dobivamo osrednji prostor skupnega spominjanja. Narod, nacijo, zrelo nacijo konstituirajo skupni spomini. Kakršni smo, smo zaradi naših spominov. Ne gre za to, da so enaki, enotni ali celo isti. So pa skupni. Zdaj*

History Reader (ur. Robert Perks in Alistair Thomson), Routledge, London, New York, 2006, str. 39.

9 Martin Sabrow, »Der Zeitzeuge als Wanderer zwischen zwei Welten«, v: *Die Geburt des Zeitzeugen nach 1945* (ur. Martin Sabrow in Norbert Frei), Wallstein Verlag, Göttingen 2012, str. 27.

10 Kuljić, *Kultura spominjanja*, str. 50.

11 Prav tam, str. 53.

stojimo na ramenih teh spominov in se skupaj oziramo naprej.«[12] Toda kaj so pravzaprav skupni spomini, ali če rečemo drugače, kolektivni spomin? Gre za dolgotrajni spomin skupine – naj gre za veliko skupino, kot je narod ali država, ali za majhno, kot je družina – ki se ustvarja, ohranja in posreduje s simboli in praksami. Spominjanje je sicer predvsem odraz posameznikovih izkustev in notranjega doživljanja, a hkrati je socialni proces, ki združuje individualne in kolektivne spomine v povezano celoto.[13] Družbeni subjekti, ki so lahko institucionalizirani – to so država in izobraževalni sistem, politične stranke, verske institucije, mediji – ali neinstitucionalizirani – družina, prijatelji, neformalne skupine – vplivajo na spominjanje z jezikom, s kulturo, komemorativnimi praksami, z rituali.[14] Na tak način se ustvarjajo kolektivne podobe preteklosti, v katere se integrirajo individualni spomini.[15] Vsebine, ki se ohranjajo v spominu, so pomemben dejavnik za identiteto skupine in za integracijo posameznikov v skupino, njihov potencial pa je tudi mobilizacijski.[16] Da preteklost postane učinkovito sredstvo za mobilizacijo, je treba pokazati na povezavo med preteklostjo in sedanjostjo, bodisi da se poudarjajo krivice iz preteklosti in

12 *Govor predsednika Republike Slovenije Boruta Pahorja na slovesnosti ob odprtju spomenika vsem žrtvam vojn in z vojnami povezanim žrtvam*, http://www.up-rs.si/up-rs/uprs.nsf/objave/D2FB2A48C140B6F7C-125815C005D947C?OpenDocument, 29. 8. 2017.

13 Maurice Halbwachs, *Kolektivni spomin*, Studia humanitatis, Ljubljana 2001, str. 23–53.

14 Kuljić, *Kultura spominjanja*, str. 19.

15 Več o tem glejte Barbara A. Misztal, *Theories of social remembering*, Maidenhead, Philadelphia 2003, str. 50–98; Robyn Fivush, »Remembering and reminiscing, How individual lives are constructed in family narratives«, *Memory Studies*, št. 1/2008, str. 50–55. Anna Green, »Can memory be collective?«, v: *The Oxford Handbook of Oral History* (ur. Donald A. Ritchie), Oxford University Press, Oxford 2011, str. 96–111.

16 Kuljić, *Kultura spominjanja*, str. 89–91.

prepričanje o ogroženosti lastne skupine,[17] ali pa se v preteklosti išče pravičnejša ureditev.

Zaradi družbenih sprememb po koncu socializma in izzivov življenja v postsocializmu se raziskovanje spominov na socializem pogosto giblje med preteklostjo in sedanjostjo. Slovenci smo v socialistični Jugoslaviji preživeli skoraj pol stoletja. Obdobje, ki ga ni lahko povzeti v nekaj stavkih, je bilo pestro, politični in gospodarski sistem pa sta skozi desetletja spreminjala svojo naravo – od povojne gradnje novega družbenega sistema, politične represije in pomanjkanja do postopne gospodarske rasti, popuščanja političnega pritiska, modernizacije vsakdanjega življenja, zviševanja življenjskega standarda, liberalizacije, vrnitve k stari politični liniji v sedemdesetih letih, gospodarske krize, demokratičnih sprememb v osemdesetih letih in na koncu razpada države. Zato ni čudno, da so spomini na to obdobje tako različni, saj so imele generacije, ki so živele v socializmu, lahko zelo različne izkušnje. Dobrega četrt stoletja je minilo od konca socializma, kar je dovolj, da se ga posamezniki še vedno spominjajo. Medtem ko so izkustva ostala del osebnih biografij, se fizični ostanki selijo v muzeje in arhive, kjer postanejo predmet kulturne dediščine, ali pa izginjajo.[18] Tranzicija iz socializma v demokracijo je v Sloveniji potekala na drugačen način kot v drugih vzhodnoevropskih državah. Ni prišlo do izrazite konfrontacije med prebivalstvom in političnimi elitami, ki so ostale aktivne na gospodarskem in političnem področju.[19] Politične spremembe

17 Prav tam, str. 218.

18 Tanja Petrović, »Jugoslovenski socijalizam u muzeju: socijalističko nasleđe kao kulturna baština«, v: *Komparativni postsocijalizam: slavenska izkustva* (ur. Maša Kolanović), Zagrebačka slavistička škola, Zagreb 2013 (dalje Petrović, »Jugoslovenski socijalizam u muzeju«), str. 32.

19 Ana Kladnik, »Iskanje novih raziskovalnih paradigem in uporaba novih metodologij na primeru novih mest in naselij v socialistični Sloveniji«, v:

in gospodarska kriza v novem tisočletju so ponovno odprle nekatera vprašanja iz preteklosti in omogočile reinterpretacije obdobja. Zgodovina socializma poleg tega ni rezervirana le za stroko in njene interpretacije, ampak nudi prostor različnim pogledom, subjektivnim izkušnjam, spominom, čustvom in razumevanju, pa tudi političnim zahtevam. Po drugi strani porast raziskav o socializmu in vsakdanjem življenju v njem vseeno kaže na spremembe v razumevanju preteklosti in na poskuse, da bi se preseglo črno-belo vrednotenje, ki je v javnih diskurzih še vedno pogosto.

Pri delu z ustnimi viri – med snemanjem in njihovo analizo – sem opazila, da spomini posnetih pričevalcev na socializem niso bili oblikovani le na podlagi subjektivnih izkušenj. V procesu spominjanja je bila zelo pomembna družinska zgodovina, ki je bila pogosto povezana z močnimi čustvi. Družina je prva, ki posreduje spomin, in v primeru posnetih pričevanj tudi eden od najmočnejših dejavnikov pri prenosu vrednot in pogleda na preteklost. Iz pričevanj lahko razberemo, da obstajajo individualni in družinski spomini, ki se ne skladajo vedno s kolektivno posredovano predstavo o preteklosti.[20] Pomembni dejavniki za proces spominjanja so bili tudi okolje, iz katerega izhajajo posamezniki, njihov socialni in ekonomski položaj, politično in nazorsko prepričanje ali iskanje pozicije v novi družbeni ureditvi. Zanimivo je, da izobrazba ni bila tako po-

Socijalizam na klupi: Jugoslavensko društvo očima nove postjugoslavenske humanistike (ur. Lada Duraković in Andrea Matošević), Srednja Evropa, Sveučilište Jurja Dobrile u Puli, Sa(n)jam knjige u Istri, Pulj, Zagreb 2013, str. 158.

20 Zanimivo je, da je do preloma med individualnimi spomini in javno zgodovino prišlo tako po koncu druge svetovne vojne kot po osamosvojitvi. Glejte Predrag J. Marković, »Der Sozialismus und seine sieben 'S'-Werte der Nostalgie«, v: *Zwischen Amnesie und Nostalgie, Die Erinnerung an den Kommunismus in Südosteuropa* (ur. Ulf Brunnbaues in Stefan Troebst), Böhlau Verlag, Köln, Weimar, Dunaj 2007 (dalje Marković, »Der Sozialismus und seine sieben ‚S'-Werte der Nostalgie«), str. 153.

memben dejavnik, pomembnejše je bilo, katerim informacijam posamezniki zaupajo. Tudi starost ni bila odločilen dejavnik pri spominjanju, čeprav je bilo videti, da so imeli starejši pričevalci nekoliko drugačne izkušnje kot mlajši. Pomemben dejavnik so bili še različni javni diskurzi, ki problematizirajo določena obdobja iz slovenske zgodovine, na primer drugo svetovno vojno, revolucijo, kolaboracijo, vlogo posameznikov v obdobju socializma in med osamosvojitvijo, tranzicijo, ter jih prikazujejo enostransko. Naracije o socialistični preteklosti v javnih diskurzih zajemajo nostalgičen pogled, ki se osredinja na totalitarno podobo političnega sistema, ali pa prikazujejo podobe vsakdanjega življenja, ki so pogosto omejene na potrošniške predmete in popularno kulturo. Predvsem slednje so lahko namenjene tudi za komercializacijo spomina na socializem. Vsi opisani dejavniki v različni meri vplivajo na to, kako pričevalci razumejo in razlagajo svojo osebno zgodovino.[21] A tudi to, da je socialistična preteklost za mnoge še del doživetih izkušenj, predstavlja težavo pri njeni artikulaciji.[22]

Pričevalci s svojimi spomini so lahko tako kot javni diskurzi ujeti v binarno ali poenostavljeno razumevanje preteklosti. Opazila sem lahko na primer, da nekateri pričevalci socializem doživljajo kot totalitarno obdobje, ki je pomenilo zaostanek v razvoju, v svoji pripovedi so se osredinjali na represijo in

21 Spominjanje je poleg tega lahko povezano s kraji spomina, ki pa so lahko simbol različnih ali celo nasprotujočih predstav o preteklosti. Glejte Sašo Jerše, »Slovenski kraji spomina, Pojmi, teze in perspektive zgodovinskih raziskav«, *Zgodovinski časopis*, št. 1-2/2017, str. 249–266.

22 Petrović, »Jugoslovenski socijalizam u muzeju«, str. 39. Mnogokrat pa imajo tudi tisti, ki teh izkušenj nimajo, izoblikovano mnenje o preteklosti. Marković je na primer opazil prisotnost nostalgije tudi med pripadniki tistih generacij, ki socializma sploh niso doživeli. Pogosto gre pri tem za medgeneracijski prenos izkušenj. Glejte Marković, »Der Sozialismus und seine sieben 'S'-Werte der Nostalgie«, str. 153–155.

pozabili na druge vidike življenja v socializmu. Nekateri so se, nasprotno, življenja v socializmu spominjali z nostalgijo. Pri tem so ga primerjali z življenjem v postsocializmu, v katerem so soočeni z izzivi rastoče brezposelnosti, s propadom nekdanje industrije, privatizacijo, korupcijo in z iskanjem prostora v novi družbeni ureditvi. Na splošno lahko vidimo, da spomini na socializem pogosto več povedo o sedanjosti kot pa o preteklosti. Pričevalci pri tem iščejo popravo krivic, boljše življenjske pogoje, večje socialne pravice, iščejo svoj prostor v novi družbeni in ekonomski ureditvi.

A pogledi, ki so nagnjeni k posploševanju, predpostavljajo, da je bil socializem statično obdobje, in zapostavljajo razvojne spremembe, ki jih je bil deležen skozi desetletja. Nostalgična paradigma dobre življenjske pogoje posplošuje na celotno obdobje, ni pa kritična do obdobij pomanjkanja ali vpliva politike na vsa področja življenja. Na novo konstruira preteklost in jo pri tem lepša. Je spomin na preteklost, ki dejansko ni nikoli obstajala, saj ne temelji na resničnem življenju, ampak na utopijah in željah. Bistvo nostalgičnega diskurza sta nezadovoljstvo s sedanjostjo in hrepenenje po boljšem svetu, ki je lahko hkrati resignacija in način upora.[23] Preteklost, ki je na novo iznajdena in konstruirana, je pravičnejša in boljša, kot je bila.[24] Pozitiven odnos do socializma pogosto izhaja tudi iz neke idealne predstave o sistemu, ki se v praksi dejansko ni uresničila. A hkrati s povedanim je treba razumeti, da

23 Mitja Velikonja nostalgijo razume na bistvene tri načine: (1) kot resignacijo in beg v imaginarno preteklost; (2) kot legitimiranje idejne izpraznjenosti sodobne družbe, ki se je v tranziciji znašla med izgubljeno prihodnostjo in negotovo preteklostjo; (3) kot način odpora proti kriminaliziranju in obsojanju preteklosti. Glejte Mitja Velikonja, *Titostalgija – Študija nostalgije po Josipu Brozu*, Mirovni inštitut, Ljubljana 2008, 110–115.

24 Prav tam, str. 118.

pričevalci socializem vidijo kot del svoje osebne zgodovine, čas, v katerem so preživeli otroštvo, mladost in del obdobja odraslosti, zato ne morejo razvrednotiti izboljšanja osebnega standarda, izobrazbe ali možnosti za zaposlitev, ki so jih bili deležni. Pogosto kapitalizem ocenjujejo negativno tudi zato, ker jim je tranzicija prinesla nestabilnost in nove izzive ter odvzela nekdanjo socialno varnost.[25]

Totalitarna paradigma po drugi strani izpostavlja množične povojne poboje, druge represivne ukrepe in kršenje človekovih pravic, zapostavlja pa izkušnje ljudi, ki so dejansko živeli normalno, ki so v socializmu pridobili izobrazbo, se zaposlili, si ustvarili družino, zgradili hišo ali kupili stanovanje.[26] Ne

25 Prim. z Veljko Rus, Niko Toš, »Vrednotenje socializma in kapitalizma med Slovenci – 1991/2011«, v: *Vrednote v prehodu X.: Slovensko javno mnenje 2010–2016* (ur. Niko Toš), Fakulteta za družbene vede, IDV, CJMMK, Echoraum, Ljubljana, Dunaj 2016, str. 514. Raziskave javnega mnenja so pokazale, da je v jedru pozitivnega opredeljevanja do socializma tudi zavzemanje za ohranitev solidarnosti in prvin socialne države, kar se kaže v želji po enakosti kot temelju za reguliranje odnosov med posamezniki, skupinami in sistemom. Prav tam, str. 527. Slovenci zelo visoko vrednotijo enakost in socialno varnost, v državi pa vidijo regulatorja socialnih nesorazmerij in zagotovilo za enak dostop do izobraževanja, zdravstvenih uslug ali delovnih mest. Glejte Niko Toš, »Preseki skozi vrednotne orientacije Slovencev in njihovo spreminjanje«, v: *Vrednote v prehodu X.: Slovensko javno mnenje 2010–2016* (ur. Niko Toš), Fakulteta za družbene vede, IDV, CJMMK, Echoraum, Ljubljana, Dunaj 2016, str. 532, 533.

26 Prim. Thomas Lindberger, »Experts with a Cause: A future fo GDR History beyond Memory Governance and Ostalgie in Unified Germany«, v: *Remembering Communism, Private and Public Recollections of Lived Experience in Southeast Europe* (ur. Maria Todorova, Augusta Dimou in Stefan Troebst), CEU Press, Budimpešta, New York 2014, 35. Avtor ugotavlja, da so mnogi prebivalci nekdanje Nemške demokratične republike, ki so živeli spodobno, zaradi totalitarne paradigme imeli občutek, da niso dosegli ničesar, na kar bi lahko bili ponosni.

upošteva popuščanja političnega pritiska, modernizacije in izboljšanja življenjske ravni. Obsojanje socializma kot totalitarne preteklosti je povezano tudi z iskanjem pozicije v novi družbeni ureditvi. Spremlja ga namreč zamolčevanje vpletenosti ali konsenza s preteklo ureditvijo. Iz tega izhajajo nova izključevanja, celo demonizacija preteklosti, spreminjanje samopodobe in poudarjen antikomunizem.[27] Tudi ta preteklost je na novo iznajdena in sporoča več o sedanjosti kot o dejanski preteklosti.[28] Še več, tak pogled ljudi tudi pasivizira in jim odvzema možnost biti aktiven družbeni subjekt.

Spomini na socializem so zato velikokrat zgrajeni na izpostavljenih dejstvih, kot so na primer kršenje človekovih pravic, dobro življenje in izboljševanje standarda, pravičnejša družba, temelječa na enakosti in solidarnosti (sem spadajo tudi možnosti za zaposlovanje in izobraževanje, javno zdravstvo, druženje in medsebojni odnosi), občutek varnosti – tako osebne kot tudi socialne.[29] Enakost, solidarnost ali socialno varnost mnogi pričevalci povezujejo s socializmom in jih vidijo kot sistemske vrednote. Tu je v njihovih spominih ponovno vidna primerjava z današnjim časom, ko naj bi se po njihovem mnenju te vrednote izgubile. Sicer pa pričevalci pri socializmu pozitivno ocenjujejo tiste značilnosti, ki so jim omogočile izboljšanje socialnega položaja, izboljšanje življenjskega standarda in ki so jim nudile socialno varnost. Negativno ocenjujejo tiste, ki so kršile njihove pravice, poslabšale njihovo življenjsko situacijo in povzročile socialne neenakosti.

27 Kuljić, *Kultura spominjanja*, str. 227.

28 Prav tam, str. 85, 86.

29 Prim. Ana Panić, »Od točke do kartice – jugoslovanska pot v modernizem«, v: *Nikoli jim ni bilo bolje? Modernizacija vsakdanjega življenja v socialistični Sloveniji* (ur. Katarina Jurjavčič in Nataša Strlič), Muzej novejše zgodovine Slovenije, Ljubljana 2016, str. 13.

Pričevanja, ki sem jih zbrala za raziskavo o vsakdanjem življenju v socializmu, so pokazala, da je treba življenje v socializmu dojemati kompleksneje. Ljudje se niso niti množično upirali niti včlanjevali v zvezo komunistov.[30] A prav tako niso bili pasivni, ampak so aktivno upravljali s svojim življenjem. Večina individualnih izkušenj kaže, da so posamezniki v obdobju socializma živeli normalno, se prilagodili na politične in gospodarske danosti ter pri tem tudi prosperirali. Nekateri posamezniki so imeli negativne izkušnje oziroma so doživeli hujše kršitve človekovih pravic, ki jih je prav tako treba upoštevati. Kljub posploševanju naracij in oblikovanju okoli izpostavljenih dejstev lahko iz pričevanj razberemo, kako so politične in gospodarske razmere, ki so se skozi desetletja spreminjale, vplivale na vsakdanje življenje pričevalcev. Subjektivne življenjske izkušnje kažejo, da se je življenjski standard ljudi postopoma izboljševal do sredine osemdesetih let, ko so stabilizacijski ukrepi ob hitro naraščajoči inflaciji povzročili poslabšanje standarda. Kažejo tudi, da so ljudje v politično sivih sedemdesetih letih živeli najbolje in da so spomini na to obdobje pretežno pozitivni – ljudje so z ugodnimi posojili gradili hiše, izdelki široke potrošnje so polnili njihova gospodinjstva, množično so letovali na morju ali hodili na nakupovalne izlete v tujino.

30 Glejte Ivan Bernik, Nina Fabjančič, »Spomini na socializem: 'Čas napredka in dobrega življenja' ali 'čas strahu in zatiranja'?«, *Teorija in praksa*, št. 6/1998, str. 1057–1068. Avtorja zavrneta idejo, da bi bil odnos med vladajočo skupino in preostalim prebivalstvom v obdobju socializma permanentno konflikten. Ugotavljata, da je bilo sprejemanje političnega sistema odvisno tudi od izpolnitve pričakovanj po določenem življenjskem standardu in socialni varnosti. Gospodarska kriza je zmanjšala sposobnost politike, da izpolni pričakovanja ljudi, zato je čedalje bolj dopuščala možnost, da svoje interese uresničijo zunaj uradnega sistema.

Sklep

Spomini imajo sicer korenine v preteklosti, artikulirajo pa se v sedanjosti, kar lahko vpliva na njihovo vsebino. Z njimi dejansko ne dobimo odslikave zgodovinskega obdobja, temveč podobo socializma, ki je nastala s četrtstoletnim zamikom. Pričevanja kažejo, da na spomine na socializem vplivajo mnogi dejavniki, ne samo direktno izkustvo. Najmočnejši med njimi so zgodovinska izkušnja pričevalčeve družine, okolje, iz katerega posamezniki izhajajo, in tudi čas, v katerem se spomini artikulirajo, pogosto v povezavi z javnimi diskurzi o socializmu. Prav tako postsocializem s svojimi izzivi spodbuja primerjanje s časi, ki so minili.

Glede na naravo na kratko prikazanih spominov na socializem sta zelo pomembna kritična analiza ustnih virov in vključevanje različnih izkušenj državljanov. Pri analizi je treba upoštevati tako pozitivne kot tudi negativne vidike jugoslovanskega socializma, da dobimo širšo sliko obdobja, in se zavedati, da se s poudarjanjem pozitivnih vidikov ne zanika obstoj negativnih in nasprotno. Za kritično analizo je pomemben tako razmislek o odnosu med zgodovino in subjektivnimi izkušnjami kot tudi o perspektivi, iz katere pristopamo k virom in njihovi analizi.

Between the Past and the Present

ON THE MEMORIES OF SOCIALISM

Summary

The article deals with the question of the image of the past portrayed by the memories of socialism. Some factors that can influence the process of remembering are shown. Memories of socialism often tell more about the past than the present due to the societal changes after the end of this historical period, and the challenges of life in post-socialism; this is because individuals try to make sense of their history during the process of remembering. They seek redress for injustice, better living conditions, more social rights, or their position in the new social and economic order. Memories are additionally influenced by an individual's family history, the environment they come from, their social and economic position, their political conviction and general worldview, and various public discourses.

The history of socialist Yugoslavia was diverse and the nature of its political and economic system changed through the decades. Views that tend to simplify and presume that socialism was a static period are problematic. Such views include both the nostalgic and the totalitarian paradigm that say more about the present than the actual past. Memories of socialism are often built on highlighted facts such as the violation of human rights, a good life and the increase of living standards, a just society that is based on equality and solidarity, or the feeling of safety. Despite this, they show that everyday life in this period was more complex. People did not engage in massive resistance or join the Communist Party. However, they did not remain passive; they

actively managed their lives. Witnesses see socialism as a part of their personal history, as the time of their childhood, youth and a portion of adulthood; therefore, they cannot devaluate their experiences.

To obtain a wide image of socialism, it is vital to include individuals' various experiences. Both the positive and the negative aspects of Yugoslav socialism need to be considered. However, it is also necessary to consider the relationship between history and subjective experiences as well as the use of appropriate methodology.